

УДК 343.23

Леся ФЕДОРАК,
голова Гребінківського районного суду
Полтавської області, кандидат юридичних наук

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ВИЗНАЧЕННЯ МНОЖИННОСТІ ЗЛОЧИНІВ У ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСИ ТА ЇЇ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ

Інститут множинності злочинів уперше в джерелах права на теренах сучасної України з'являється на рівні загальних норм аж у Законі судному людям. У вигляді рецидиву злочинів перша згадка міститься у Статуті Казимира та Литовських статутах. Вказані згадки містяться на рівні тільки кваліфікованих ознак окремих складів злочинів проти власності.

Вивчення історії кримінально-правової політики має важливе значення, оскільки дає можливість простежити тенденції становлення досліджуваного інституту, визначити позитивні досягнення науки кримінального права та законодавця на різних етапах розвитку відповідного інституту з метою подальшого його удосконалення.

Історію окремих форм множинності злочинів вивчали І. Зінченко, Т. Созанський, А. Стрижевська, Н. Устрицька та ін. [1; 2; 3]. Однак

комплексно історія становлення всіх форм множинності злочинів та загалом інституту не вивчалась. Крім того, автори концентрували свою увагу на історії законодавства, а не кримінально-правової політики. Відповідно цілями даної статті є аналіз саме кримінально-правової політики відповідного історичного періоду на теренах сучасної України.

Кримінально-правова політика Київської Русі й періоду її феодальної роздробленості (IX – середина XVII століття) визначалась інтересами панівного класу феодалів в усіх сферах життя [4, с. 98].

У цей час кримінальне право закладалось у системі усного звичаєвого права. В першу чергу слід згадати про «Устав і Закон Руський». У Київській Русі, на думку деяких дослідників, ще до договорів із Візантією і Руської Правди (ще з VII століття) існував вказаний письмовий нормативний акт, на який посилались норми договорів з Візантією [5, с. 143]. Існують і протилежні думки, що «Устав і Закон Руський» – це система неписаного звичаєвого права, яке діяло у Київській Русі та відтворено у Руській Правді [6; 7, с. 481–482]. Цей документ, із точки зору кримінально-правової політики повинен розглядатись як перша спроба створення письмових кримінально-правових приписів [4, с. 99]. Однак, на жаль, крім згадок про його існування до нашого часу більше нічого не збереглося. Відповідно проаналізувати його норми з точки зору виникнення інституту множинності злочинів не можливо.

Джерелами права Київської Русі з 860 року стали міжнародні договори. У цьому році після облоги Константинополя між Київською Руссю та Візантією був підписаний перший договір, згідно з яким Київська земля офіційно визнавалася як держава на міжнародному рівні [8, с. 64–66; 9, с. 117–119]. Вказаний договір до нашого часу не зберігся. Згадка про договір 907 року міститься тільки в літописах. Натомість тексти наступних договорів 911, 945, 971 років дійшли до нашого часу. На їх основі поживались торговельні відносини між державами, що вимагало, в свою чергу, юридичної регламентації таких відносин. Це могло викликати колізію між слов'янським звичаєвим правом та грецьким законодавством [10, с. 78–80]. Тому зазначені джерела права містили колізійні прив'язки. Більшість дослідників сходяться на тому, що прив'язки переважно були до слов'янського звичаєвого права. Вказане пояснювалось на той час панівним становищем Київської Русі. Проте уже згодом, у договорі 945 року, після невдалого походу на Візантію наявні не тільки часті посилання на Закон Руський, а й на елементи грецького права. А от договір 971 року містив уже тільки норми візантійського права, що пояснювалось втратою панівної позиції Київської Русі у відносинах з Візантією [11, с. 42–44].

Норми кримінального права містились у договорах 911 та 945 років, де ішлося про відповідальність за вбивство, крадіжку, грабїж, насиль-

ство [12, с. 23–25]. Тобто норми кримінального права формувались на рівні конкретних складів злочинів, проте не містили жодної згадки про вчинення однією особою декількох злочинів.

Разом із приходом на Руську землю християнства з'явилися і церковні «устава», серед яких – Устав Володимира Великого, Ярослава Мудрого та інші, які містили певні норми кримінального права. А саме, визначивши компетенцію церковних судів, передбачали покарання за злочини, які стосувалися їх юрисдикції: «умикання» дівчат, знахарство, чарівництво, відьомство та інші злочини проти християнства [13]. Однак ці правові джерела згадок про інститут множинності також не містили.

Одним із найвидатніших джерел права часів Київської Русі є, звичайно, Руська Правда, яка складалась із Короткої, Поширеної та Скороченої редакцій (XI–XIV століття) [4, с. 72–92; 7]. Слід зазначити, що в нормах Руської Правди узагальнення здійснювалось на рівні конкретного діяння. Руська Правда не виділяла злочинного діяння загалом, не містила загальних положень. Побудована вона була шляхом конструювання конкретних складів злочину. Таким чином, дослідити наявність чи відсутність форм множинності злочинів можна тільки в якості елементів складу злочину. В цьому контексті М. Таганцев вважав, що у статтях 59 і 60 Руської правди є вказівка на повторність злочинів [14]. Однак вітчизняні дослідники дотримуються іншої думки [15, с. 49], з якою слід погодитись. У ст. 59 Руської правди сказано: «Якщо господар обідив закупа, спричинивши шкоду його купі чи стариці, то повинен все йому повернути і оплатити за обіду 60 кун» [16, с. 68]. Подібне положення містить і ст. 60 названого документа. Як видно, в них описано боргові відносини, які виникають між боржником (закупом) і боргодавцем (господарем), який пошкодив чи знищив майно закупа або вимагав виплати в більшому розмірі, ніж було записано в борговій записці [3, с. 25].

Отже, Руська Правда не містила згадок про інститут, який сьогодні іменується множинністю злочинів у жодному вигляді.

У XIV–XV століттях основним нормативним документом залишалися діючі на території всіх руських земель окремі положення Руської Правди. Однак вони доповнювались і новітніми правовими актами.

З прийняттям християнства почали ширитися збірник церковного і канонічного права (Номоканон, Еклога, Прохірон та ін.), так звані Кормчі книги. Їх поява була як наслідком поширення християнства, так і проявом тісних відносин з Візантією, що вилилось у рецепцію візантійського права у руське. Серед Кормчих книг особливу увагу слід звернути на Закон судний людям, який є вибіркою різних статей із Еклоги, Новел, закону Мойсеєвого, що зроблена слов'янськими

книжниками-юристами вперемішку зі статтями Руської Правди [17, с. 184]. У передмові до цього акта було наведено перелік особистих та інших якостей винного, які підлягали встановленню у кожній справі: «Подобает судимого испытати, какое есть житие его и прав, свидетельствуемые житие его. А ще не виноват и долго не держит гнева, или преподобен, или страннолюбец, и нищелюбец, и целомудр, и свят от лиса, и кроме всякая лукавныя вещи; муж бо рече неискусим и нежлючим к богу» [18]. Вказівка на необхідність встановлення «...какое есть житие его...» та «А ще не виноват...» підтверджує, що уже в той час встановлювалось, чи особа уже притягалась до відповідальності, і вказане враховувалось при призначенні покарання. Отже, фактично ідеться про повторність та рецидив злочинів у сучасному їх розумінні. Таким чином, зазначені форми множинності злочинів уперше виділяються на рівні загальних норм.

Падіння Київської Русі-України у 40-х роках XIII століття не зупинило розвитку українського права і не призвело до втрати державницьких ідей. Оскільки особливе місце займало законодавство Галицько-Волинської Русі, яка на століття стала форпостом боротьби з зовнішніми посяганнями, у тому числі прийняла від Києва естафету розвитку держави і права. На жаль, у збережених поодиноких документах юридичного характеру, які належать до доби Галицько-Волинської держави, немає норм кримінально-правового характеру [4, с. 103].

У 1398 році була утворена нова федеративна держава, яка отримала назву Велике князівство Литовське, Жемантійське і Руське, до якої увійшли українські землі. На наших землях починає діяти литовсько-руське право, яке відображається у Статуті Казимира 1468 року та Литовських статутах: Старому 1529 року, Волинському 1566 року, Новому 1588 року, чинність яких зберігається у період існування Речі Посполитої й які частково продовжували діяти в окремих місцевостях Західної України аж до ліквідації ЗУНР [4, с. 104–105].

Литовські статuti використовували поточне законодавство, судові постанови, німецьке, польське, римське право та звичаєве право України, Литви, Польщі. Останній статут 1588 року діяв і на захоплених Росією територіях Київщини, Поділля, Волині та Брацлавщини до 1840 року [4, с. 105]. Проаналізуємо ці пам'ятки права.

Так, у статті 14 Статуту Казимира 1468 року вказувалось: «А хто вперше вкраде, а до того не крав, то за першу крадіжку карати його сплатою вини». У статті 16 зазначалось: «А коли злодія приведуть, на кого сок сочитиме, і під мукою у крадіжці зізнається, і якщо до того крав і околиця проте відала – без лиця повісити». У статті 19 визначалось: «А якщо чийсь паробки вкрадуть щось у когось...: якщо вперше вкрав, то його не вішати, а сплатити бондою його; а не буде бонди, то

господар його за нього [нехай] заплатить, а парубка покарати і побити; а якщо буде часто красти після того, і вище півкопи, то парубка повісити» [19].

Тобто Статут Казимира формував основний склад злочину – крадіжка, якщо особа вкрала вперше, що каралось «сплатою вини» (різновид судової платні). У цій же статті одразу роз'яснювалось, що означає «вкрасти вперше» – «до того не крав». У статтях 16 та 19 виділялись кваліфіковані склади крадіжки за ознакою «до того крав» та вчинення часто крадіжок «парубками» (невільниками) після покарання за крадіжку, які карались повішанням.

Отже, Статут Казимира виділяв повторність тождних злочинів без зазначення кількості таких злочинів як кваліфіковану ознаку тільки такого злочину, як крадіжка незалежно від того, чи раніше особа була засуджена. Достатньо було того, що «околиця про те відала» (община знала). Для невольників окремо була сформована кваліфікована ознака «часто красти» після покарання за крадіжку. Тобто йдеться про рецидив тождних злочинів. При цьому буквальный зміст норми вказує на необхідність вчинення після засудження декількох крадіжок. А саме формулювання «часто красти» вказує на зародження поняття злочинного промислу.

Литовський статут 1529 року не містив згадок про інститут множинності злочинів. Натомість Статути 1566 і 1588 років у питаннях визначення форм множинності не різнилися [20 с. 1–9].

У Литовських статутах як 1566 року, так і 1588 року у розділі 14 «О злодействе всякого стану» згадується про певні форми множинності злочинів. Так, артикул 7 Статуту 1588 року передбачав: «А каторые бы лицо ... украль...чотырохъ копъ албо меншь стояло, а первшый бы разъ с тымъ былъ пойманъ, ... вернуть маеть. А потомъ того жъ злодея, ести бы ся трафило кому поймати повторе... у столпа бит быти маеть... А пакли бы и третий разъ тотъ же што украль, ... горлом карань будеть». В артикулі 10 цього ж Статуту визначались випадки, коли шляхтича обвинувачує будь-хто у «злодействе» перший раз, то шляхтич «присягнутися маеть»; а якщо «вдругий разъ...и за другимъ поволяньемъ обвинено было, тогды вжо не самъодинъ, але ... з шляхътичомъ оселымъ... от присягнутися маеть», «А где бы и третий разъ того жъ шляхтича ... за третим поволяньемъ о злодійства хто обвини, тогды вжо самътретий з шляхтой оселой, людми веры годними и неподойзренными от того присягнутися маеть». Також артикул 19 Статуту 1566 року передбачав випадки «поваления своего урядника злодеями и розбойниками» «впервые, вторам, третим, четвертым разом». В артикулі 27 передбачалось: «злодейскимъ обычаемъ ловлено рыбы в ставе або в сажавце...первшый разъ...пугами бить. ...другий разъ...

уха карань будеть. А естли ся того жь третий разь...карань яко злодей».

Тобто Литовські статuti 1566 та 1588 років встановлювали як кваліфікуючу ознаку для злочинів проти власності вчинення злочину вдруге, втретє та навіть учетверте. Однак особа на відміну від Статуту Казимира, як убачається зі змісту вищенаведених артикулів, повинна була бути покарана за попередні злочини. Таким чином, Статuti 1566 і 1588 років передбачали таку форму множинності, як рецидив тотожних злочинів у якості кваліфікуючої ознаки тільки для злочинів проти власності. При цьому покарання зазнавало градації залежно від кількості вчинених злочинів [25, с. 2].

Слід ще також згадати про артикул 17 розділу XIV Статуту 1566 року, де вказувалось: «кгда шляхтичь которого нешляхтича неподойзръного помовиль, менуючи ижь бы его злодъемь былъ, ... мает отприсегнутисе, а судъ ему того маеть допустити. А другый разь кгда бы того жь о злодъйство было обвинено; тогды за другимъ разомъ обвиненьемъ отъ шляхтича поконанъ водль права и присеги яко злодъй». Відповідної норми у Статуті 1588 року уже не існувало. У даному артикулі фактично йшлося про повторність крадіжки, якщо за першу особа не була засуджена через відсутність доказів.

Слід зазначити, що норми Руської Правди, звичаєве право та судова практика були закладені в нормативних документах наступних століть [26, с. 2].

Таким чином, інститут множинності злочинів уперше в джерелах права на теренах сучасної України з'являється на рівні загальних норм аж у Законі судному людям. У вигляді рецидиву злочинів перша згадка міститься у Статуті Казимира та Литовських статутах (тобто вперше саме ці акти вимагали не просто наявності вчинення декількох злочинів, а й засудження за попередні). Такі згадки містяться на рівні тільки кваліфікованих ознак окремих складів злочинів проти власності (окремо виділяється вчинення злочину вдруге, втретє, вчетверте та часто). Крім того, фактично вперше згадується про злочинний промисел у сучасному розумінні цього поняття.

До перспективних напрямів подальших досліджень належить питання визначення інституту множинності злочинів в інші періоди історії України; вивчення судової практики застосування інституту множинності злочинів на різних історичних етапах розвитку нашої держави.

Перелік використаних джерел

1. Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Созанський Т. І. – Львів, 2009. – 222 с.
2. Стрижевська А. А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Стрижевська А. А. – К., 2007. – 201 с.
3. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Устрицька Н. І. – Львів, 2011. – 209 с.
4. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Фріс П. Л. – К., 2005. – 440 с.
5. Стахов Я. Г. Организационное обеспечение уголовной политики / Я. Г. Стахов // Российский следователь. – 2004. – № 5. – С. 14–15.
6. Терлюк І. Історія держави і права України: доновітній час : навч. посіб. / Терлюк І. ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – К. : Атіка, 2006. – 161 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. М. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 744 с.
8. Кульчицький В. Історія держави і права України : навч. посіб. / В. Кульчицький, Б. Тищик. – К. : Атіка, 2001. – 318 с.
9. Музиченко П. Історія держави і права України : навч. посіб. / Музиченко П. – [5-те вид., випр. і доповн.]. – К. : Знання, 2006. – 437 с.
10. Кузьминець О. Історія держави і права України : навч. посіб. / Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. – К. : Україна, 2000. – 427 с.
11. Швидько Г. Історія держави і права України (X–XIX століття) : навч. посіб. / Швидько Г. ; М-во освіти ; Нац. Гірнична академія України. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1998. – 175 с.
12. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. – [вид. 2-ге, перероб. і доповн.] : Т. 1 : З найдавніших часів до початку XX ст. / уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.
13. Голубець М. Велика історія України : у 2 т. / Голубець М. – Львів : Глобус, 1993, препринт. перевид.
14. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Общая часть / Н. С. Таганцев. – СПб. : Гос. тип., 1902. – 823 с.
15. Кривошеин П. К. Повторность в советском уголовном праве: теоретические и практические проблемы / Кривошеин П. К. – К. : Вища шк., 1990. – 159 с.
16. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.

17. Чемеринская В. В. Влияние византийского права на древнерусское и российское законодательство X–XVII вв.: опыт сравнительного анализа : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чемеринская В. В. – М., 2003. – 186 с.

18. Закон судный людем пространной и свободной редакции / [подгот. к печати М. И. Тихомиров, Л. В. Милов ; под. ред. [и со вст. ст.] акад. М. И. Тихомирова]. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 286 с. : Библиогр. : С. 283–285.

19. Лист (судебник) великого князя Казимира Ягайловича 1468 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com>

20. Майкут Х. В. Литовські Статути та їх застосування в Україні / Х. В. Майкут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 1–9.

ФЕДОРАК Л. Кримінально-правова політика визначення множинності злочинів у період Київської Русі та її феодальної роздробленості.

Стаття присвячена питанню визначення інституту множинності злочинів у період Київської Русі та її феодальної роздробленості, зокрема, аналізу чинних на той час джерел права, дослідженню положень, які регулювали питання, що прямо чи опосередковано стосуються інституту множинності злочинів у сучасному розумінні даного поняття. Проаналізовано такі джерела права, як «Устав і Закон Руський», аналізуються договори Київської Русі з Візантією, церковні «устави», у тому числі Устави Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Кормчі книги, зокрема Закон судний людем, Статут Казимира 1468 року та Литовські статuti: Старий 1529 року, Волинський 1566 року, Новий 1588 року.

Ключові слова: множинність злочинів, Київська Русь, феодальна роздробленість.

ФЕДОРАК Л. Уголовно-правовая политика определения множественности преступлений в период Киевской Руси и ее феодальной раздробленности.

Статья посвящена вопросу института множественности преступлений в период Киевской Руси и ее феодальной раздробленности, непосредственно изучению действующих в то время источников права, а также положений, которые регулировали вопросы, прямо или косвенно относящиеся к институту множественности преступлений в современном понимании этого понятия. Проанализированы такие ис-

точники права, як «Устав и Закон Руський», аналізуються договора Київської Русі з Візантією, церковні «устави», в тому числі Устави Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Кормчіє книги, в частині Закон судний людям, Статут Казимира 1468 року і Литовські статуты: Старий 1529, Волинський 1566 року, Новий 1588.

Ключевые слова: множественность преступлений, Киевская Русь, феодальная раздробленность.

FEDORAK L. Criminal law policy definitions of multiple crimes in the period of Kievan Rus and its feudal fragmentation.

The article is devoted to the definition of Institute of plurality of crimes in the period of Kievan Rus and its feudal fragmentation. The article analyzes existing at the time of the sources of law. Especially those that directly or indirectly relate to the institution of multiple crimes. The article refers to the "Charter and Russian Law", analyses the treaties of Kyivan Rus with Byzantium, the Church's "statutes", including the Charter of Vladimir the Great, Yaroslav the Wise and others, which contained certain rules of criminal law. Analyzed and Russkaya Pravda, which consisted of Short, Extended and Abridged edition (XI–XIV century).

However, these sources did not contain any mention of the Institute, which today is called the multiplicity of crimes.

Also analyzed the so-called "Cormchi" books. Their appearance was the result of the spread of Christianity and a manifestation of close relations with Byzantium. Among them is the Law of judgment to the people. This Law was first mentioned on multiple crimes at the level of general norms.

In 1398, was formed a new Federal state. Are we talking about the Grand Duchy of Lithuania, Semantische and Russian. Ukrainian lands became part of the Principality specified. Therefore, in our lands starts the Lithuanian-Russian law. This is the Charter of Casimir of 1468, and the Lithuanian statutes: 1529 Old, Volyn 1566, New 1588 year.

Casimir's Charter and the statutes of Lithuania contained the first mention of responsibility for committing several crimes. These references contained at the level of only qualified signs of certain offences against property. Separately stands out the offence in the second, third time, fourth time and often. Also, Casimir the Charter and the statutes of Lithuania the first mention of the criminal business, in the modern sense of this concept.

Key words: multiple offenses, Kievan Rus, feudal development.